

www.vulkani.rs
office@vulkani.rs

Copyright © 2020, Milanko Govedarica
Copyright © 2020 za ovo izdanje Vulkan izdavaštvo

ISBN 978-86-10-03550-6

Ova knjiga štampana je na prirodnom recikliranom papiru od drveća koje raste u održivim šumama. Proces proizvodnje u potpunosti je u skladu sa svim važećim propisima Ministarstva životne sredine i prostornog planiranja Republike Srbije.

Milanko Govedarica

**SMISAO
EROSA I LJUBAVI**

VULKAN
IZDAVAŠTVO

Beograd, 2020.

Recenzenti:

ep. prof. dr Ignatije Midić

prof. dr Nebojša Grubor

prof. dr Nenad Cekić

prof. dr Petar Bojanić

Pavlu i Aleksu

1. UVOD

Početna tačka ovog istraživanja jeste eros, dok je njegova završna tačka ljubav. Razlog za ovakav kurs ispitivanja sadržan je u našem shvatanju da je razotkrivanju ljubavi, nečega što je veoma tajanstveno i uzvišeno, uputno pristupiti donekle izokola, tj. da je putovanje ka tom cilju potrebno započeti od onoga što je sa njim tesno povezano, a što je znatno očiglednije i što predstavlja neposrednu datost ljudskog iskustva, datost u vidu erotskih doživljaja i erotskih aktivnosti. Pri tome imamo na umu to da su eros i ljubav pojmovi sa sličnim sadržajem i obimom, ali i da ove reči nemaju istovetno značenje i da nije opravdano smatrati ih sinonimima. Razmatranja koja slede u narednim poglavljima treba da nam omoguće bolje razumevanje sličnosti i razlika između tematizovanih fenomena odnosno potpunije razjašnjenje pojma erosa i pojma ljubavi, dok je ovaj uvodni deo knjige pogodno mesto samo za pružanje preliminarnih određenja predmeta istraživanja.

Za početak, može se reći da je o erosu primereno govoriti kao datosti ili fakticitetu, a o ljubavi kao zadatosti ili normativitetu. Reč je o tome da erotski impulsi jesu nešto što zatičemo u sebi i oko sebe, da se *prima facie* tiču prirodnih sklonosti, koje nije neophodno zahtevati u formi etičkog imperativa, kao što je to čest slučaj sa ljubavlju, koja neretko ima značenje ideala ka kome treba težiti. Takođe, može se reći da je eros mnogo više povezan sa seksualnošću, polnošću, polaritetom i paritetom nego što je to slučaj s ljubavlju, koja ne mora imati nikakve seksualne konotacije, a može se neparitetno i asimetrično rasprostirati na mnogo drugih i drugačijih bića. Međutim, ništa nije tako jednostavno kao što na prvi pogled izgleda, zato što je opravdano govoriti i o posredovanosti erotskih impulsa, o tome da oni nisu neposredne datosti, već da se formiraju saglasno zahtevima drugih. S druge strane, čini se da i neerotska ljubav može biti pitanje neposrednog nagnuća srca, tj. da ne mora biti rezultat mukotrpnih postignuća u približavanju idealu putem ispunjenja etičkih zapovesti. Sve dodatno komplikuje i to što su neki vidovi erotskog iskustva potpuno aseksualni, što nemaju obeležja polarizovanog pariteta, dok je potreba za polarizacijom i partnerskom simetrijom, za uzvraćanjem i uzajamnošću, veoma prisutna u raznim ljubavnim odnosima koji nemaju erotsko značenje. Ovakve komplikacije ne samo da ukazuju na to da o erosu i ljubavi treba razmišljati u paru nego pružaju i osnov za očekivanje da se preko početnog istraživanja erosa može doći do razotkrivanja tajne ljubavi.

1.1.1. KOMPONENTE EROTSKOG FENOMENA

Erotski fenomen je kompleksan i obuhvata više različitih elemenata, koji su labavije ili čvršće povezani u odgovarajuće celine ljudskog iskustva. U biološkoj osnovi erosa nalazi se polnost, razlika među polovima, i u tom pogledu postoji određena sličnost između životinjske seksualnosti i čovekovog erotskog ponašanja. Međutim, postoji mnogo razloga za tvrdnju da je eros specifično ljudski fenomen, nešto što podrazumeva prevazilaženje animalnosti, zbog čega je opravdano reći da erotizam ne može biti svojstven životinjama. Čak i kada se čovek odluči samo za animalnu seksualnost, kada pokuša da se ugleda na životinje, da bezrezervno sledi i zadovoljava svoje seksualne nagone, i tada njegovo ponašanje ne prestaje da ima ljudsku poruku, da nosi nadživotinjsko i nadseksualno značenje, koje se može ticati prkosa, očajanja ili nečeg sasvim trećeg. Upravo zbog ove nemogućnosti povratka prirodi u smislu čiste biologije, važno je naglasiti da se heterogeni elementi erotskog fenomena uvek povezuju u neke smisaone celine ljudskog iskustva, pa i onda kada izgledaju potpuno besmisleno.

U svom tumačenju problematizacije erotskog fenomena („Afroditinih dela“) kod starih Grka, Fuko ukazuje na to da za njih predmet promišljanja nije bio „ni sâm polni čin (sagledan u njegovim različitim oblicima), ni žudnja (razmatrana u njenim korenima ili pravcu koji zauzima), niti, čak, uživanje (mereno prema različitim predmetima ili postupcima koji ga mogu uzrokovati), nego dinamika koja sve te tri stvari kružno povezuje i objedinjuje (žudnja nagoni na polni čin, polni čin je povezan sa uživanjem i uživanje

izaziva žudnju)“ (Fuko, 1988: 45). Saglasno filozofskoj uzornosti starogrčkog načina razmišljanja, tačnije, njegovim uvažavanjem i određenim modifikovanjem Fukoovog tumačenja, možemo izdvojiti tri ključne, uzajamno uslovljene i imanentno povezane komponente ovog fenomena: erotsku žudnju, erotski odnos i erotsko uživanje. Pri tome ovako shvaćene komponente referiraju na cikličnu dinamiku ili dinamizam erotskog fenomena, na to da eros ima različite faze i njima svojstvena različita značenja, zbog čega se njegovo valjano sagledavanje ne može postići u jednom potezu, već samo ako se ima u vidu sukcesija njegovih pojava oblika. U tom smislu, erotičnost se ne može svesti samo na prisustvo žudnje, niti samo na upražnjavanje erotskih odnosa, niti samo na doživljaje užitka, već ona obuhvata sve to zajedno, i najviše se tiče veza i prelaza između ovih različitih stanja i procesa. S druge strane, pomenuta cikličnost podrazumeva svojevrsnu lošu beskonačnost erotskog iskustva, to da ono ima crtu nezasićenosti, jer erotsko uživanje nikad ne može biti potpuno i postojano, pa uvek iznova generiše nezasićenu želju i tako *ad infinitum*. Ova beskonačnost je loša zbog toga što ne može doneti istinsko ispunjenje ili trajno blaženstvo, a to znači da je celini erotskog fenomena, uprkos primamljivosti njegovih pojedinačnih sadržaja, svojstvena imanentna frustrirajuća crta.

Za razliku od Fukoovog naglašavanja polnog čina kao bitne komponente složenog fenomena kojim se bavimo, a ovo naglašavanje uslovljeno je time što je u fokusu interesovanja francuskog autora bila istorija seksualnosti, nama se čini da erotski ili erotizovani odnos ima središnji značaj u čovekovom erotskom iskustvu

i ponašanju. Reč je o tome da različiti oblici ljudskih polnih (seksualnih) aktivnosti čine samo potklasu erotskih odnosa, zato što se erotizam ne mora manifestovati kroz seksualne radnje, niti je opravdano svoditi ga na njih. Iako i to može biti sporno, donekle je prihvatljivo tvrđenje da su vlastiti i tuđi polni organi povlašćeni ili najvažniji organi čovekovog seksualnog ponašanja, ali je potpuno neopravdano shvatanje po kome se svi vidovi erotskog iskustva vrte oko tih delova ljudskog tela. Naglašavanjem polnog čina ne implicira se toliko važnost odnosa sa drugim polom koliko se pridaje značaj radnjama sa polnim organima, svejedno da li je reč o sopstvenim ili tuđim genitalijama. S druge strane, stavljanjem akcenta na erotski odnos, a ne na seksualni čin, ne obezvređuje se značaj odgovarajućih aktivnosti, već se potencira njihov komunikativni karakter, ukazuje se na to da je bitna i sveprožimajuća komponenta erotizma komunikativno odnošenje prema drugosti, tj. komuniciranje s drugima i s onim što je drugačije u nama samima. Prema našem razumevanju erotskog fenomena, u svim njegovim potklasama, pa i onda kada su u pitanju ljudski polni činovi, ono što je najvažnije i najuzbudljivije u ovoj dinamici tiče se komunikativnog odnosa, dakle, razmene s drugima i s drugošću.

Erotska žudnja podrazumeva specifičnu vrstu stava i uzbuđenja, uzbuđenja pred nečim što nam nedostaje i što nas neodoljivo privlači. Ovo uzbuđenje uključuje jaku afektiranost, zanos i motivisanost za odgovarajuće objekte i aktivnosti, odnosno za sadržaje za koje znamo ili naslućujemo da imaju potencijal da nam pruže izuzetno snažno zadovoljstvo. Žudnja se razlikuje od ostalih oblika motivisanosti za zadovoljenjem sopstvenih potreba, poput gladi

i žeđi, upravo po toj intenzivnoj zanesenosti ili nadahnutosti, po pokrenutosti nečim što ima više značenje od pukog uklanjanja napetosti ili popunjavanja nedostatka u vlastitom organizmu. Saglasno prethodno izloženom, može se reći da je njen predmet lepota u najširem smislu, a to znači ne samo lepota ljudskog tela, nego i ostali oblici prirodne lepote, kao i objekti umetnički (stvaralački) lepog. Element erotske žudnje prisutan je u svim vidovima stvaralačke egzaltacije i u oduševljenju bilo koje vrste, pa je sasvim pogrešno dovoditi ga u vezu samo sa polnim činovima i polnim organima. Ova komponenta svedoči o tome da je za erotičnost veoma važno šta čovek nosi u svojoj duši, koliko je oduševljen onim za čime žudi, i da je to često važnije od onoga što čini. Utoliko je Bataj u pravu kada kaže: „Erotizam je vid čovekovog unutrašnjeg života“ (Bataj, 1980: 33). Međutim, ovaj njegov iskaz jeste istinit samo u smislu ukazivanja na jednu komponentu, a ne na celinu dinamike erotskog fenomena, zato što u sklopu erotskog dinamizma veoma važno mesto zauzima i komunikabilnost unutrašnjeg života sa spoljašnjim svetom.

Erotska žudnja je tesno povezana s erotskim uživanjem, zato što žudnja za lepim priziva uživanje u njemu, dok ostvareno iskustvo uživanja izaziva žudnju za njegovim ponavljanjem, intenziviranjem i obogaćivanjem. To znači da erotsko uživanje ima i konzervativno i kreativno značenje, jer ono s jedne strane ima tendenciju ka sopstvenom održavanju i produžavanju, dok se s druge strane odlikuje inventivnošću i traganjem za novim načinima postignuća još veće radosti. Pritom, pošto čovekova žudnja može biti usmerena i ka neseksualnim oblicima lepote, ljudska bića vlastito uživanje mogu

pronalaziti u veoma različitim objektima i aktivnostima, pa i u sasvim aseksualnim sadržajima. Ipak, iako se prepliću, strastvena žudnja i strastveno uživanje se ne mogu poistovetiti, jer oni predstavljaju dve različite komponente erotičnosti, u tom smislu što žudnja može biti frustrirana (ili frustrirajuća) i ne mora dovesti do užitka, isto kao što se uživanje ponekad može dogoditi i bez prethodne žudnje. Naime, prevelika žudnja može biti unutrašnji inhibitor doživljaja intenzivne radosti, takve radosti koja jeste sinonim erotskog uživanja, a iskustvo uskraćene naslade još češće se dešava zbog postojanja nekih neuklonjivih spoljašnjih prepreka u odnosu na žudnju. U svakom slučaju, uporedo sa erotičnošću kao kvalitetom žudnje postoji i erotski kvalitet koji se tiče sposobnosti za intenzivno uživanje, a on je u još većoj meri nego žudnja uslovljen načinom komunikativnog odnosa s drugima i drugošću, tj. uslovljen je komunikabilnošću, koja je samo delimično ljudska veština, dok je svojim drugim delom presudno zavisna od nepredvidljive i nekontrolabilne više sile.

Dakle, erotski odnos je posrednički član između erotske žudnje i erotskog uživanja, i kao takav predstavlja najvažniju komponentu erotizma. Njegov smisao sastoji se u stepenu korespondiranja ili usklađenosti između žudnje kao našeg unutrašnjeg stanja i onoga što nam u spoljašnjem svetu pruža užitak. Drugim rečima, erotski odnos se tiče nečega „između“ čoveka i sveta, a to znači da ova komponenta erotičnosti ne zavisi samo od našeg odnosa prema drugima, već i od odnosa drugih ili eminentnog Drugog prema nama. Upravo u ovoj njegovoj posredničkoj komponenti, u srcu erotizma otvara se prostor za nešto što ga prevazilazi, a to je tajna ljubavi.

1.2. SEKSOLOGIJA, EROTIKA I FILOZOFIJA LJUBAVI

Iako je to danas veoma rasprostranjena tendencija, iz prethodnog razmatranja sledi da nije opravdano svođenje erotike na seksologiju, zbog toga što između njih postoje značajne razlike. Pri tome se ne radi samo o širem obimu pojava koje se tiču erotike, nego i o drugačijem pristupu erotologa predmetu istraživanja u odnosu na onaj koji je karakterističan za seksologiju, tj. za seksologe. Današnja nauka o seksu, čijim osnivačem se obično smatra američki biolog Alfred Kinsi (1894–1956), odlikuje se pozitivističkim insistiranjem na objektivizaciji i kvantifikaciji, potenciranjem utvrđivanja objektivnih činjenica u domenu ljudskog seksualnog života, kao i zalaganjem za precizno merenje i statističku obradu seksualnih iskustava različitih ljudi. S druge strane, erotika je nauka, ali i nešto više od nauke, zato što ona uključuje prikupljanje relevantnih saznanja i sticanje novih iskustava, ali i njihovu umetničku ekspresiju, međuličnu artikulaciju i stilizaciju. U tom smislu, razlika između seksologije i erotike sastoji se u različitosti saznajnih perspektiva trećeg i prvog lica, odnosno u drugačijem karakteru sticanja znanja o spoljašnjim objektima i o pitanjima koja se tiču samospoznaje, kao i u osobenostima naučnog i umetničkog tretiranja tajni intimnog života.

Reč je o tome da od pozitivno-naučnog ili umetničkog pristupa u velikoj meri zavise glavne karakteristike i kakvoća onoga što se istražuje, zbog toga što nijedna disciplina nije prazan okvir ili puko ogledalo za reflektovanje istraživanih pojava, već veoma delotvoran agens za njihovo specifično profilisanje i datoj disciplini

primereno konstituisanje. U skladu s ovim uvidom, može se reći da pozitivistički orijentisana seksologija konstituiše konkretne vidove čovekovog seksualnog ponašanja kao pozitivne (gotove i proverljive) činjenice i kao statističke podatke, dok erotika konstituiše fenomene kojima se bavi kao tajanstvenim (otvorenim) procesima i kao neuporedivim ličnim iskustvima. Za razliku od kvantitativnih parametara koji su od presudnog značaja za seksološka proučavanja i njima primerene generalizacije, za erotiku je najvažniji jedinstveni kvalitet konkretnih erotskih doživljaja, odnosno, upoznavanje puteva za postignuće i negovanje takvih van-serijskih iskustava. Pošto sadrži karakteristike kreativne inventivnosti, nepotpune predvidljivosti, neponovljivosti i neproverljivosti, domen erotičnosti ne može biti adekvatan predmet objektivnog naučnog saznanja, a ovo implicira i da seksološki nalazi nisu od neke posebne koristi za upoznavanje dinamike erotskog fenomena. Ovako razmišljanje slično je Fukoovom ukazivanju na to da „postoje dva velika postupka kojima se iznosi na videlo istina o polu“ (Fuko, 1982: 54), tačnije, njegovom povlačenju demarkacione linije između zapadnoevropskog pojma *scientia sexualis* i istočnjačke discipline *ars erotica*.

Prema Fukoovim opisima, nauka o seksu podrazumeva spregu između znanja i vlasti, odnosno postupke verbalizacije, nadziranja i političkog savlađivanja seksualnosti, dok erotika implicira estetsku praksu iniciranja u tajanstvena iskustva, umetnost prepuštanja i dopuštanja erotskom fenomenu da bude ono što jeste – područje žudnje i uživanja u polnom činu (bolje rečeno, uživanja u odnosu sjedinjavanja). Važno je zapaziti da predmet seksologije, zapravo,

nije nekakva prirodna seksualnost, nekakvo neposredno i nepatvoreno seksualno ponašanje, već da je putem takvog proučavanja moguće saznati jedino disciplinovano i politički patvoreno manifestovanje ljudske polnosti, za razliku od domena erotike kao domena u kome se ne vrši modifikujuće nasilje nad erotičnošću, već se dopušta njeno slobodno artikulisanje. Dakle, stvari stoje obrnuto od predstave o njima koja je veoma uvrežena u našem vremenu, a po kojoj je seksualnost nešto autentično, a erotičnost nešto sumnjivo i idealizatorsko-falsifikatorski udaljeno od prave stvarnosti. Nasuprot takvoj slici, možemo reći da se autentičnost erotskog fenomena sastoji u njegovoj nepodložnosti postupcima naučne objektivizacije i verifikacije, u tome što se on opire konstituisanju u vidu pukog statističkog podatka, objektivne i javno proverljive činjenice, i u tome što se skriva u prostoru najintimnije međulične komunikacije, kreativne artikulacije i lične stilizacije. Ovo znači da najdublje i najvažnije istine o erotičnosti nisu dostupne proučavanju pozitivističko-objektivistički nastrojene nauke, već da su pristupačne samo u vidu tajni koje se otkrivaju u nenaučnom kontekstu, u ličnom i međuličnom životu.

Erotika je u bliskoj vezi sa umetnošću, ali je veoma udaljena od pornografije, utoliko što pornografija ima značajnih sličnosti sa seksologijom. Ono što spaja ove poslednje dve discipline jeste insistiranje na očiglednosti i transparentnosti ljudskih polnih radnji, za razliku od saznanja (i prikazivanja) erotskih istina, koje „vole da se skrivaju“. Treba zapaziti da je ovde više u pitanju ontološka tajnovitost vlastite spoznaje, puteva dolaženja do pomenutih istina, nego što je reč o namernom kamufliranju ishoda saznajnog

procesa, tj. onoga što je istinito stanje erosa. Reč je o tome da u erotskom iskustvu postoji unutrašnja ambivalentnost, koja je strana pornografskoj i seksološkoj svesti, a koja se tiče toga da se teži razotkrivanju (pokazivanju) sladostrasne žudnje, ali i da se doživljava imanentna tajanstvenost načina erotskog uživanja i partnerskog upoznavanja. Takva dvosmislenost ne postoji u pornografskoj i seksološkoj rešenosti da se ide do kraja u ogoljavanju intime, ali po tu cenu da se, s jedne strane, umanju unutrašnja draž erotičnosti, kao i da se, s druge strane, dođe samo do nekih površnih i trivijalnih saznanja o ljudskim erotskim odnosima i aktivnostima. Osim toga, potpuna spoljašnja kontrola ljudskog intimnog ponašanja veoma je prisutna ne samo u seksologiji nego i u pornografiji, kako u vidu egzibicionističkog prilagođavanja medijskim zahtevima verbalne ili vizuelne naracije, tako i u pogledu voajerističke pasivnosti i potčinjenosti spoljašnjem dirigovanju pornografskih sadržaja. Nasuprot tome, erotika podrazumeva samo delimično dirigovanu partnersku verbalizaciju i vizualizaciju, čime se, s jedne strane, izbegava serijsko propisivanje i oblikovanje načina seksualnog ponašanja, a s druge strane, obezbeđuje prostor za vlastite kreativne inovacije u domenu erotske komunikacije.

Pored toga što je u bliskoj vezi s umetničkom kreativnošću i estetsko-religijskim iskustvom, erotika je imanentno (intimno) povezana i s filozofijom. Nije reč samo o tome da je filozofski zanos jedan od javnih oblika duhovne žudnje i duhovnog uživanja, nego i o tome da se jedna od suštinskih karakteristika filozofije tiče čovekove samospoznaje, a samosvest se na najbolji način zadobija upravo kroz dinamiku erotske komunikacije. Naime, do najvažnijih

istina o vlastitoj ličnosti ne dolazimo sleđenjem egzaktnih procedura naučnog istraživanja i verifikacije, već na osnovu uzajamnog otkrivanja lica u prostorima ostvarene bliskosti sa drugim ljudima, tj. na osnovu interpersonalne razmene doživljaja i ideja. Nije preterano reći da erotika predstavlja radionicu čovekovog oslobađajućeg samoosveščivanja i samosavlađivanja, a to znači i polugu filozofskog obrazovanja, razvijanja umnih sposobnosti i osposobljavanja za mudro vođenje vlastitog života. Nasuprot neerotičnoj logici naučnog saznanja, koja suštinski podrazumeva ovladavanje predmetom istraživanja i stavljanje pod svesnu kontrolu procesa u spoljašnjem svetu, erotičko-filozofska samosvest proističe iz suočavanja sa unutrašnjim granicama uvećavanja znanja radi sticanja represivne moći nad spoljašnjim objektima, ogleda se u prevazilaženju tog agresivno-ekspanzionističkog ponašanja prema prirodi, a u pravcu zadobijanja oslobađajuće vlasti nad sobom i u smeru zauzimanja stava ljubavi prema drugim bićima. U tom smislu, erotika je izuzetno značajna kao nezaobilazan put ka jednoj specifičnoj filozofiji – filozofiji ljubavi.

Analogno ranijoj konstataciji da eros i ljubav nisu jedno isto, možemo reći da ni erotika i filozofija ljubavi nisu istovetne discipline, iako je stepen njihove bliskosti mnogo veći nego odnos seksologije i erotike. U izvesnom smislu, eros predstavlja predukus ljubavi, zato što se erotska dinamika više odlikuje žudnjom kao beskrajnim traganjem za užitkom sjedinjenosti nego održivim postignućem željenog blaženstva. U meri u kojoj erotsko blaženstvo celovite sjedinjenosti zadobija obeležja trajnosti i harmonične uzajamnosti, ono se približava ljubavi i poprma njen ukus, ali na